

УДК 821.161.2.09:801.6 О.МАК(092)
DOI: 10.31891/2415-7929-2021-22-14

КУЗЬ В. В.
Хмельницький університет управління та права

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЬГИ МАК КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті автор акцентує увагу на висвітленні життєдіяльності української діаспорної письменниці Ольги Мак у ракурсі наукового трактування національної ідентичності, оприсутненій в її художній практиці. Національна ідентичність спонукала письменницю до високого патріотичного чину. Національна тотожність зродила в ній загострене відчуття консолідації нації, і тому духовно-ціннісний вектор української національної ідентичності постійно висвітлювався в художній практиці письменниці. Доведено, що письменниця ще в Україні сформувала самоідентичність (Self-identity). Я-концепція особистості вбирає в себе сплав цілей, мотивів, спадкоємність життєдіяльності і смисложиттєвих установок. З'ясовано, що Ольга Мак усвідомлювала себе суб'єктом діяльності, адже належала до прогресивних творців культури, мистецтва слова, тому й ототожнювала себе з культурною ідентичністю.

Ключові слова: національна ідентичність, смисл, етнокультура, полілінгвальне середовище, Я-концепція, життєдіяльність, самоідентичність.

KUZ V.
Khmelnitskyi University of Management and Law

LIFE-ACTIVITY OF OLHA MAK THROUGH THE PRISM OF NATIONAL IDENTITY

In the article the author focuses on the coverage of the life-activity of the Ukrainian diaspora writer Olha Mak in the perspective of the scientific interpretation of national identity, present in her artistic practice. National identity prompted the writer to a high patriotic rank. National identity gave birth to a heightened sense of consolidation of the nation, and therefore the spiritual and value vector of the Ukrainian national identity was constantly highlighted in the writer's artistic practice. It is proved that the writer formed her self-identity in Ukraine. The self-concept of personality absorbs an alloy of goals, motives, continuity of life-activity and life-purpose attitudes. It was found that Olha Mak was aware of herself as a subject of activity, because she belonged to the progressive creators of culture, art of the writing, and identified herself with cultural identity.

As a student at Nizhyn Pedagogical Institute, the future writer formed the national identity to the highest level, in other words, it was strengthened and consolidated. As a result of these processes, there was an increase in the cognitive complexity and differentiation of the self-image of a woman writer as a representative of the national community, increasing the weight of its subjective significance. It was revealed that further changes in national identity as a component of the self-image took place in the emigration environment, when the author of stories and novels reached adulthood, brought up children, instilled in them a love for the Ukrainian language in the foreign land. Here we are no longer talking about the formation, but about the transformation of national identity, which depends on the economic, socio-political conditions of life-activity of Ukrainian emigrants in a foreign language space.

Key words: national identity, sense, ethnoculture, polylingual environment, self-concept, life-activity, self-identity.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Творчість уродженки м. Кам'янець-Подільський, прозаїка Ольги Мак стала відомою в Україні лише на початку 90-х років минулого століття. Її повернули в українську літературу Д. Чередниченко, Галина Кирпа, Віталій Мацько. О. Мак є автором романів «Жаїра» (бразильська тематика), «Проти переконань», повістей «Чудасій», «Каміння під косою» (про голод 1933-го року), «Руслом угору», «Куди йшла стежка», «Бог вогню», автобіографічної повісті «З часів ежовщини», літературних казок «Морозні візерунки», «Казка про Киянку Красуню Подолянку», «Призабуті казки», низки оповідань та кількох драматичних творів, статей на мовознавчу тематику. Внесена у заголовок тема досі перебуває поза науковою рефлексією, тому становить новизну й актуальність в сучасній науці про літературу.

Аналіз досліджень та публікацій

Тему ідентичності порушували вітчизняні науковці. Наприклад, О. Зварич досліджувала історичну свідомість під час аналізу прози Ю. Косача в ракурсі національної ідентичності, В. Мукачівський акцентував увагу на проблемі національної ідентичності за творами М. Куліша і Т. Шевченка, О. Міллер у дисертаційному дослідженні виявила модули ідентичності в прозі письменників доби МУРу [9]. У працях О. Карпунова, Л. Нагорної, Е. Еріксона зацентровано на традиційних уявленнях щодо тлумачення низки понять, розроблено нові підходи у визначенні місця і ролі етнічного, національного в державних, політичних процесах, художній літературі [3; 11; 12]. Спостерегли, що кожен дослідник інтерпретує дефініцію «ідентичність» з різних наукових концепцій. Тому ми намагаємось аналізувати окремі художні й документальні твори Ольги Мак в аспекті дослідження смислової сфери, виявити відображення проблеми національної ідентичності авторки та її художнє відтворення смислових відтінків.

Формулювання цілей статті

Мета статті – на конкретних прикладах розкрити життєдіяльність Ольги Мак в аспекті національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу

Специфіка моделювання художнього світу репрезентує письменницю як вдумливого аналітика національного характеру, української душі, автора смислових та емоційних відтінків у значенні розуміння онтологічної моделі описового предмету, явища, які, здавалося б, забуті, однак авторка оновлює світ мистецькими штрихами в обрамленні естетичних категорій. Абстрактний іменник смисл (сенси) не виражений безпосередньо, позаяк є цілком непізнаним і таким, що потребує від особистості чималих зусиль його активного пошуку, дешифрування. До смислової сфери особистості ми відносимо переживання основоположних цінностей, що переважають на конкретному етапі життя людини. В. Мацько зазначає: «Відомо, що побудова художнього твору (обраний автором тип композиційного зв'язку) виконує функцію поєднання таких смислових елементів розповіді, що забезпечує тематичну зв'язність та смислову завершеність твору. Виокремлені в епістолярній автобіографії Ольги Мак тематичні блоки поєднуються лінійно-поступальним типом композиційного зв'язку, тобто розташовані в порядку їхньої природної хронологічної послідовності. Організаційний центр композиційно-тематичної зв'язності та смислової завершеності твору – постать автора-розповідача» [5, с. 72].

Психологи розглядають ідентичність як багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, який виражає ідею успадкованості, тотожності особистості та її самосвідомості. Серед категорій на перше місце виділяють психофізичну, соціальну та особисту ідентичності. Останню ще номінують самоідентичністю (Self-identity), що увиразнює сплав цілей, мотивів, спадкоємність життєдіяльності і смисложиттєвих установок людини, котра усвідомлює себе суб'єктом діяльності. Безперечно, письменники належать до творців культури, мистецтва слова, а отже ототожнюють себе з культурною ідентичністю. Людина не існує без національної ідентичності, хоч ідентичність не є вродженою, бо належить до соціального конструкту, адже будь-яка людина співвідносить себе до певної держави, нації з її культурою, звичаями, традиціями, мовою, на чому зацентовує А. Березовенко, який вважає, що національна ідентичність – сенс «нації як цілісного цілого, представленої самотніми традиціями, культурою та мовою» [1, с. 490].

Національна ідентичність також вказує на прихильність індивіда чи приналежності до певного етносу. Останню тезу підсилюємо прикладом, коли дружина Б. Грінченка, Марія Загірня (Гладилина), росіянка за походженням, стала українською письменницею, допомагала чоловікові укладати «Словник української мови». Марія Нілова (1895–1970), уродженка міста Петроград, дружина члена Центральної Ради Костя Туркала, також досконало освоїла українську мову, вправно перекладала нею художні твори, про що свідчив її син Ярослав: «Вона не тільки досконало вивчила українську мову, а й почала займатися перекладами. Переклала європейських класиків. Вона зняла зі себе гнилі лапті і стала українкою. Мабуть, і тепер в бібліотеках України можна знайти її переклади Дікенса, Джека Лондона, Гюго чи Жюль Верна» [8, с. 234].

Веду мову до того, що Ольга Мак також мала російське коріння, її батько Ніл Петров одружився з кам'янчанкою Марією Михайлівною Зуб. На виховання дітей мала вплив мама і її батьки. Діти зростали в українському оточенні. Ольга Мак рано втратила батька, який помер, коли дівчинці ледь виповнилося сім років. Навчалась в третій трудовій семирічці, її вчителями були національно свідомі особистості, зокрема Зінаїда Йосипівна Свідзінська-Сулковська (дружина поета В. Свідзінського), Дмитро Мефодійович Нагнойний (директор школи), Сергій Костянтинів Широчий та ін. Майбутня письменниця 1928 року закінчила третю трудову школу. Прагнула далі вчитися, але на заваді стояв розряд 3-ї категорії (тобто, її батько був службовцем). І вона спершу працює в селі Цибулівка, на полях радгоспу, а потім два роки ліквідовувала неписьменність у с. Солобківці. Особисто свідчила: «Молода вчителька стала свідком безприкладного знущання над українськими хліборобами, бачила, як грабували десятки родин і викидали їх з рідних хат на мороз і сніг, як представники влади, надіслані партією з міста, погрозами і брутальною силою змушували селян наче б то добровільно вписуватися до колгоспів, як «доводили плани до двору» й чинили всякі інші беззаконня. Ці спостереження і правдиві факти письменниця пізніше відобразила в цілому ряді творів, як, наприклад, «Українське село під більшовиками», «Земля плаче», «Проциха» тощо» [5, с. 75]. Й у повістях «З часів єжовщини», «Каміння під косою» постають невтішні картини 30-х років, зокрема репресії та голодомор в Україні.

Письменниця 2 лютого 1932 року вийшла заміж за вченого-мовознавця Вадима Дорошенка. Чоловік застерігав її не виходити на люди зі своїми творами, але «Ольга Мак вже й сама розуміла, що стати письменником у підбільшовицьких умовах – означало йти на повіді комуністичної партії і возвеличувати її злочини. І коли московські письменники мали ще відносну свободу, то для письменників інших поневолених народів СРСР лишалася одинока можливість: обльовувати все своє і прихвалювати «великий братній російський народ», комуністичну партію, її вождів і їхні постанови. А взагалі від усіх митців вимагалось одного «хисту»: завжди співати в унісон з кривулястою політикою Кремля» [5, с. 76]. Національна ідентичність, на думку П. Мовчан, «виступає як визнання народом самого себе; знання і повага історії; національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Національна ідентичність як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, історичної пам'яті наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою» [9, с. 106]. Для О. Мак етнокультура, як особливий автостереотип українського буття, відіграла потужну роль у формуванні національної свідомості. Саме етнокультура посприяла її самозберегтись від асиміляції в полілінгвальному середовищі.

Теоретик літератури О. Міллер, аналізуючи прозу МУРівців, йдучи за англійською дослідницею М. Гібернау, розглядає означену ідентичність у кількох вимірах: «територіальному, політичному, культурному, історичному та психологічному. Усі вони, більшою чи меншою мірою, отримали специфічне та унікальне втілення в творах МУРу» [9, с. 199]. Перераховані критерії національної ідентичності можна віднести й до життєтворчості О.Мак, яка, мешкаючи в далекій Канаді, постійно думала про рідний край, Україну, її нелегку історію, культуру. Звертаючись до збірного образу народу, вона риторично заявляла: «Чи Ви і ви – всі там не можете зрозуміти, що для мене на Україні кожна жива порядна людина – це наче реставрована родина, з якої у мене рідних по крові там не залишилося нікого?!» [5, с. 80]. До речі, Монсеррат Гібернау в книзі «Ідентичність націй» дає чітке визначення щодо розуміння націй, національної ідентичності, націоналізму, вказує на «чисті» національні ідентичності та змішані, розкриває проблематичні виклики національній ідентичності та національній консолідації на сучасному етапі. Письменниця ототожнювала себе з членами своєї національної спільноти через усвідомлення взаємної подібності психічних виявів. Означена схожість поведінки постає в процесі історичного становлення національної культури й відображається крізь призму вияву внутрішнього смислу.

Ольга Мак у творчій практиці звертається до минулого українського народу, як і до сучасних проблем, зокрема, відвідавши 1993 року Україну і рідні для неї місця, нав'язала контакт з письменниками Д. Чередниченком, Г. Кирпою, В. Мацьком, Т. Сис, викладачами рідної альма-матер – Нжинським державним університетом імені М. Гоголя. Вона з трепетом чекала на кожен лист з України, а коли важко захворіла, то зверталася до них, як до рідної мами. У спільному посланні до українських адресатів (6.06.1996) скрушно писала: «Мої дорогі земляки і друзі! Не вважайте моєї довгої мовчанки недбальством чи байдужістю і вірте мені на слово чести, що за весь цей час я думками була ближче з вами, ніж в часи найінтенсивнішого листування. Бракує мені вас дуже, і кожного дня я повертаюся від порожньої поштової скриньки з гірким почуттям самотності, хоч знаю, що мені ніхто листа не винен, а навпаки, я винна всім. Але, бачите, я впала в халепу й дуже невчасно занедужала» [5, с. 82]. Таке одкровення розкриває національний характер письменниці, бажання спілкуватися з рідними по духу людьми, чого бракувало в полілінгвальному чужомовному середовищі, а ще – палку любов до України та її народу, з якого вийшла у широкий світ культури.

І листи, і мемуарна повість «З часів єжовщини», і спогади «Червоний скетч у словацькому виконанні» [6, с. 2], «Мої учителі», «Коли скрипіли возики», «За гріхи батьків» чітко вказують на автобіографічний наратив, розповідь-саможиттєпис, що висновується із пережитого авторкою, нею особисто баченого, почутого і відчутого. Письмо явно позначено біографізмом («life writing») із залученням автобіографічної пам'яті. Таке письмо є терапевтичним, позаяк авторка переповідає про пережиті неприємні моменти, що траплялися на її шляху, розказує про перипетії буття не лише читачам, а й собі. Розповівши про буремні роки війни і післявоєнний побут на чужині, вона скидає з душі тягар, перетворюючи на письмі вимовлене в життєвий досвід, що служитиме для іншого. Зокрема, письменниця згадує про 30-ті рр. ХХ ст. під час побуту в Харкові: «Харківський період був дуже короткий і дуже важкий. Тут Ольга Мак втретє стрічається з українським селом, що прийшло в столицю за шматком власного, пограбованого владою, хліба, пухло і тисячами вмирало на вулицях міста. Письменниця каже, що кількамісячне перебування в Харкові з кінця 1932-го по травень 1933-го року залишило на її душі нестерпні рубці, а макабричні образи того часу залишаються свіжими в її пам'яті й досі. Пізніше Ольга Мак присвятила жертвам масового голоду кілька спогадів «Столиця Голодного Жаху», «У Великодню Ніч», а оце з нагоди сорокової річниці московського злочину на Україні видала в «Гомоні України» окремою книжкою повість «Каміння під косою» [5, с. 76].

Прикметно, що авторка веде мову про себе у третій особі, ніби не вона, а хтось інший про неї розповідає. Такий прийом сприяє письменниці дивитися на себе «з боку» й означає ексцентричність, незвичність. Водночас О. Мак самоіменується як «автор», щоб уникнути використання займенника «я». Ольга Мак переосмислює минуле насамперед задля виховання молодого покоління через систему естетично-художніх національно маркованих топосів, в яких чітко прочитуються історичні події і факти крізь спектр цілісного часопростору, який виступає основоположним елементом будови мистецької дійсності: «Поневіряння письменниці як жінки «ворога народу» і складна історія з арештом її чоловіка докладно представлені в спогадах «З часів єжовщини». Роки німецької окупації, більшовицький протинаступ, утеча на Захід...» [5, с. 76].

Сформована національна ідентичність «провокувала» письменницю на спротив колоніальній залежності, усі її твори написані в антиімперському дусі. Вона стоїчно переносила виклики більшовицької тоталітарної системи, домагалася правдивого суду над її чоловіком, оббивала пороги прокуратури. Врешті-решт учечері прибіг знайомий і повідомив: «Тікай, Ольго, рятуй дітей, щоб не лишилися сиротами, бо я бачив підписаний ордер на твій арешт». І вона з малими дітьми вночі вирушає в дорогу, яка згодом пролягла на Захід. Їхала у невідоме. Національна ідентичність була протиставлена тій, що нав'язувалась згори, із зірконосного Кремля, бо як вважає М. Гібернау, «нав'язана згори і здавалось би ефемерна ідентичність зберігається навіть після того, як держава, що її породила, припинила своє існування» [2, с. 55]. Цього якраз й остерігалась О. Мак, тому зберегла свою тотожність до кінця днів життя у вільному демократичному світі. В розмовах не раз підкреслювала, що писати, як вимагалось офіційною владою, не бажала. Такий штрих ще раз підкреслює її чітку світоглядну національну тотожність.

Ціннісні параметри скеровували письменницю на шлях активного пошуку нагромадження вагомих тенденцій вибору певного напрямку самореалізації. Латинський термін ідентичність є багатоаспектним, загальнонауковим поняттям, що виражає тенденцію постійності, спадкоємності індивіда, його самосвідомості, самореалізації. Старша дочка письменниці Вікторія Мюллер (1933 р.н.) також відвідала Україну на початку 90-х років. Про мамину любов до України, її природи, згадувала: «Коли ми були в Австрії і мені було яких 12 років, мама говорила (вже не знаю з ким) на тему псевдонімів. І сказала, що псевдо має віддзеркалювати щось авторові близьке і миле. Також мусить єднати автора зі землею, з котрої він походить, і добре коли воно є просте і легко щоб запам'ятати. А маки моя мама любила. Це я знаю» [5, с. 87].

Смисл людини увиразнює емоційний цілісний шаблон-конструкт, через емоційний стан, психосвіт можна сконструювати ідентичність особистості шляхом спостережуваних ознак, понять, мовної комунікації, інтелектуальної праці. Отже, в ракурсі емоційного конструкту розпрозорюється ставлення людини до самої себе, до соціуму і світу в цілому. Смысловая сфера виформовує затаєні настанови як стабілізатори загальної спрямованості, схильності індивіда до певної активності в тій чи іншій ситуації. Для О. Мак такою ситуацією виявилась затаєна життєтворчість в тоталітарному світі, де вона відчувала, що не зможе зреалізувати своїх творчих здібностей на повну силу, а прислужувати колонізаторам не бажала, ось і змушена була вибрати чужину. Російський психолог Д. Леонтьєв вважав, що усвідомлення смислу власного життя блокується механізмами психологічного захисту, на його думку, «смысловая установка – це складова виконавчих механізмів діяльності, що акумулює в собі життєвий сенс об'єктів і явищ дійсності, на які ця діяльність спрямована, і феноменологічно проявляється в різних формах впливу на перебіг актуальної діяльності. Такий вплив може зводитися до однієї з чотирьох форм: стабілізуючий вплив, вплив із перешкодами, заперечний (відхилений) вплив і дезорганізуючий вплив» [4]. З нашого погляду, саме під таким теоретико-методологічним кутом зору слід розглядати формування національної ідентичності письменниці Ольги Мак, яка мужньо сприймала виклики долі, відчувала наскільки її життя сповнене смыслом.

Таким чином, національна тотожність для О. Мак започаткувалась з переживання смыслового зв'язку з українською спільнотою, до самоусвідомлення у поняття, яке пов'язує когнітивне «Я» особистості з переживанням національної ідентичності. Перебуваючи в Харкові, а згодом у Ніжині, будучи студенткою, майбутня письменниця сформувала національну самосвідомість до найвищого рівня, тобто відбулося її зміцнення і закріплення. В результаті означених процесів відбувалося вивіщення когнітивної складності й диференційованості Я-образу жінки-письменниці як представника національної спільноти, підвищення ваги її суб'єктивної значущості. Подальші зміни національної ідентичності як складової Я-образу відбувалися в еміграційному середовищі, коли авторка повістей і романів досягла зрілого віку, виховувала дітей, прищепила їм любов до української мови на чужині. Тут уже не ведемо мову про формування, а про трансформацію національної ідентичності, що узалежнена від економічних, соціально-політичних умов життєдіяльності українців-емігрантів у чужомовному просторі. С. Макаренко вважає, що «національна ідентичність вкорінює індивіда у буття рідного народу і робить учасником спільної справи. Становлення національної ідентичності є одним із чинників, який утворює особистісну ієрархію смислів» [7, с. 349]. Ольга Мак укоренилась в буття українського народу, засвоївши систему цінностей, норм, вона була активною в суспільному та культурному житті й перетворила себе у відповідності до таких аксіологічних параметрів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Здійснивши аналіз життєдіяльності письменниці української діаспори Ольги Мак крізь призму національної ідентичності, доведено, що вона відкидала неприйнятні цінності, більшовицькі приписи, заідеологізовану цензуру, бо всім серцем відчувала: моделювання художнього світу на основі національної ідеї не сприймаються в країні несвободи, за яких ніколи не отримає похвалу, а швидше всього буде покарана. Авторка на собі відчувала, як важко в тоталітарній країні добитися справедливості. Її чоловіка безпідставно репресували і лише в 50-х роках помертвено реабілітували за відсутності складу злочину. Доля жінки також перебувала в руках можновладців, тому вона вимушено емігрувала. Як українська письменниця відбулася в демократичному світі. Мешкаючи на чужині, вчителька української мови і літератури за професією, О. Мак ніколи не втрачала зв'язку з українським середовищем, друкувалась в україномовній пресі діаспори. Пильно стежила за подіями в СРСР. Разом з У. Самчуком виступила проти насильницького зросійщення України, підписала лист, адресований Генеральній Асамблеї ООН на підтримку розвитку української мови, виступала зі статтями в пресі, пропагуючи культуру української мови, український академічний правопис, збереження історичної пам'яті про все українське. Національна ідентичність спонукала письменницю до високого патріотичного чину. Саме вищеозначені тенденції зродили в ній загострене відчуття консолідації нації, і тому духовно-ціннісний вектор української національної ідентичності постійно висвітлювався в художній практиці письменниці.

Література

1. Березовенко А. Національна ідентичність. Політична енциклопедія / редкол. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 490.
2. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 304 с.

3. Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис...докт. політ. наук: 23.00.02 / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: 1996. 41 с.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. URL: https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leo_psy_smisla/1.pdf
5. Листи Ольги Мак до Віталія Мацька. Слово і час. 2015. №6. С. 71-89.
6. Мак О. Червоний скетч у словацькому виконанні. Свобода. 1952. 16 жовтня; 6 листопада; 7 листопада. Усі – С. 2.
7. Макаренко С.С. Національна ідентичність як складова формування Я-концепції особистості. / С. С. Макаренко Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2012. Вип. 2 (2). С. 345-354.
8. Мацько В.П. Епістолярний материк. Том 1. Хмельницький: ФОП Цюпак А., 2018. 448 с.
9. Міллер О.Р. Модуси ідентичності в художній прозі Мистецького Українського Руху: дис...канд. філолог.наук: 10.01.06 / Львівський національний університет імені І.Франка. Львів, 2018. 239 с.
10. Мовчан П.П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 17. С. 103-107.
11. Нагорна Лариса. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології. Наукові записки: збірник. Київ: ІНІЕНД. 2012. Вип. 5. С. 3-11.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 450 с.

References

1. Berezovenko A. Nacional'na identy'chnist'. Polity'chna ency'klopediya / redkol. Yu. Levenecz` (golova), Yu. Shapoval (zast. golovy`) ta in. Ky'yiv: Parlaments'ke vy'davny'ctvo, 2011. S. 490.
2. Gibernau M. Identy'chnist' nacij. Ky'yiv: Tempora, 2012. 304 s.
3. Kartunov O.V. Zaxidni etnonacional'ni ta etnopolity'chni koncepciyi: teorety'ko-metodologichny'j analiz: avtoref. dy's...dokt. polit. nauk: 23.00.02 / NAN Ukrayiny, Insty'tut derzhavy` i prava im. V.M. Korecz`kogo. Ky'yiv: 1996. 41 s.
4. Leont'ev D.A. Psy'xology`ya smysla: pry`roda, stroeny'e y` dy`namy`ka smyslovoj real'nosti`. URL: https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leo_psy_smisla/1.pdf
5. Ly'sty' Ol'gy` Mak do Vitaliya Macz`ka. Slovo i chas. 2015. №6. S. 71-89.
6. Mak O. Chervony`j sketch u slovacz`komu vy`konanni. Svoboda. 1952. 16 zhovtnya; 6 ly`stopada; 7 ly`stopada. Usi – S. 2.
7. Makarenko S.S. Nacional'na identy'chnist' yak skladova formuvannya Ya-koncepciyi osoby`stosti. / S. S. Makarenko Naukovy`j visny`k L'vivs`kogo derzhavnogo universy`tetu vnutrishnix sprav. Seriya psy`xologichna. 2012. Vy`p. 2 (2). S. 345-354.
8. Macz`ko V.P. Epistolny`j matery`k. Tom 1. Xmel'ny`cz`ky`j: FOP Cyupak A., 2018. 448 s.
9. Miller O.R. Modusy` identy'chnosti v xudozhnij prozi My`stecz`kogo Ukrayins`kogo Ruxu: dy`s...kand. filolog.nauk: 10.01.06 / L'vivs`ky`j nacional'ny`j universy`tet imeni I.Franka. L'viv, 2018. 239 s.
10. Movchan P.P. Zmist ponyattya «nacional'na identy'chnist'»: teorety'ko-metodologichny`j aspekt. Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid. 2015. № 17. S. 103-107.
11. Nagorna Lary`sa. Kategoriya «nacional'na identy'chnist'» v suchasnij etnopolitologiyi. Naukovi zapy`sky`: zbiry`k. Ky'yiv: INiEND. 2012. Vy`p. 5. S. 3-11.
12. Ery`kson E. Y`denty`chnost`: yunost` y` kry`zy`s. Moskva: Progress, 1996. 450 s.